

С Т А Н О В И Щ Е

за дисертацията на Татяна Петрова Батулева на тема:

„Особености на съвременните феминистки теории на различието“,

представена за придобиване на научната степен „доктор на философските науки“

Представената от Татяна Батулева дисертация на тема: „Особености на съвременните феминистки теории на различието“ представлява разработка по направление 2.3 *Философия (Съвременни философски учения)* и съдържа увод, 7 глави и заключение (общо – 218 стр. текст), плюс библиография (12 стр., 192 заглавия) на български, френски, английски, испански и руски език; по темата на дисертацията са посочени 16 публикации в научни списания и сборници. Всичко това показва, че основните изисквания по отношение на формата „докторска дисертация“ са налице.

В съдържателно отношение дисертацията впечатлява с актуалността на своята тема и с последователната си насоченост към задълбочен анализ на няколко репрезентативни и с подчертано философски характер феминистки теории, в които общо значение има прилагането на *различието* като основно методологическо средство. В духа на философската концепция за различието и нейното по-нататъшно развитие твърде последователно провежда своя анализ и Т. Батулева. В случая това означава, че при разглеждането на днешните взаимоотношения между мъжа и жената принципът на различието не позволява едно от тези начала – в случая най-вече женското – да се разглежда като лишено от специфични значения, да се обезценява и дори заличава в интерес на мъжкото; жените не могат да бъдат обявявани за външен обект за присвояване от мъжете – действия, на които нежният пол се подлага и до сега. Както и обратното: феминизмът като концепция в никакъв случай не може да означава женското начало да се обяви за доминиращо над мъжкото. Но той не може да представлява и обявяване на просто равенство между двете начала – това означава отново женското начало да се обезличи като примитивно и женската специфика изцяло да се приравни към мъжките правила и по този начин да се пренебрегват особеностите, положителните и дори уникалните страни на жизнения опит на нежния пол.

Т. Батулева споделя и последователно развива позицията, че при философското

третиране на феминизма жената трябва да се разглежда като **субект**, т.е. като имаща право на свое различие в смисъл на свободно развитие на своите жизнени сили и специфични възможности. Това различие на жената от мъжа, позволяващо натрупването на специфичен жизнен опит, трябва да бъде мислено и предпоставено преди търсенето и разкриването на каквато и да било родова (човешка) идентичност. Всичко това обаче не означава, че във феминистките теории трябва да се изхожда от единичния човек, бил той жена или мъж; като се тръгва от реабилитирането на женското начало и признаването му като реален и градивен субективен фактор относно обществения живот, се достига до реални обобщения относно общуването с другия и с другостта изобщо; по-нататък в конкретния житейски контекст, в процеса на свободното общуване се изгражда заедността, битието с другия, т.е. с мъжката субективност. Само тази **заедност на двата различни един от друг, но и стремящи се един към друг субекти**, доведена до своята диалектическа балансираност, позволява достигането до същността на човешката идентичност. На основата на тази идентичност, постигната в процеса на общуването, хората се интегрират по същество и градивно в и със своята обществена среда.

В личната справка за приносите Т. Батулева пише, че в дисертацията е направена оригинална систематизация на особеностите на най-известните съвременни феминистки философски теории на различието (на автори като Люс Иригаре, Силвиан Агасински, Роза Брайдоти и др.), като това означава посочването на заслугите на техните теоретически рефлексии и практически предложения за философията и за жизнената дейност. Аз съм съгласен с авторската оценка за приносите, но искам да добавя, че размишленията и систематизациите на Т. Батулева върху различието идват да запълнят определена празнота в нашия феминистки дискурс; те също спомагат и за някои съществени теоретични изводи и философски обобщения, аналитично изведени от Т. Батулева в нейния научен труд и които имат позитивно значение за съвременната ни философия. Нека сега отбележа някои от тях.

Има ли някаква изначална женска природа? Отговорът на този въпрос трябва да започне от констатацията, че теоретическите трудности във феминистката философия идват главно от това, че в реалните всекидневни отношения между мъжете и жените

перманентно се сблъскват естествено-органическите закономерности и зависимости с моралните и културните норми на поведение. Човешкият индивид реално съществува в два свята – този на природата и другия – на човешкото общество. Немският философ Бруно Бауер пише: “Човекът, в качеството си на човек, не е природен продукт, а е дело на собствената си свобода.” Веднага може да се добави –дело и на собствената си история. Това означава, че развитието на социално-психологическите и културни функции, формите на самоконтрол и рефлексивните автоматизми в поведението на човека не се определят автоматично от неговата природна, наследствена конституция, а винаги от преработката на тази конституция в самия процес на преплитането на отношенията му с другите хора, от структурата на човешките връзки и обединения. Чрез тези преплитания социалното непрекъснато притиска, ограничава, изтласква и маргинализира природното. Заедно с историческото развитие на цивилизационните процеси забелязваме тенденция към отслабване на наследените дадености в личността. По този начин цивилизацията определено води до една силно проявена тенденция към дебиологизиране на човека. Но преувеличаване значението на тази тенденция в наши дни доведе до фалшивата джандър идеология, която иска да премахне природно обусловеното различие между мъжа и жената в полза на някакъв хипотетичен, нов, чисто социокултурно произведен пол. Всичко това е добре разкрито в дисертационния труд.

Но тази тенденция към дебиологизиране не може реално да изтласка абсолютно всичко природно от индивида, тя не може да достигне до нулево равнище, защото това означава неговото фактическо ликвидиране. Постмодерните игри на различията днес позволяват възможността за съществуването на различни майчинства – от майчинството като ново съзидание чак до абсурдността на сурогатното майчинство. Издигането на жената до **свободен субект** ѝ даде правото на **личен избор** и тя сега свободно може да се самоопредели как ще се отвори към света и какви отговорности ще поеме по отношение на този свят. Но това не може да премахне простия факт, че майчинството си остава, както пише Ю. Кръстева, кръстопът на биологията и на смисъла. Женствеността днес има амбивалентен характер: от една страна, тя е продукт и на историята, и на личния избор, но – от друга страна, и на силно ограничените и силно контролирани природни (полови) предзададености. Майчинството е въпрос на свободен избор на еманципираната

жена, но този избор не може да отмени факта, че плодовитостта е характеристика, дадена на жената от самата природа. Затова Т. Батулева е права, когато възприема и развива теорията за двойната версия на човека: развитието започва от природните дадености, но придобива пълен смисъл, само ако е социално култивирано. Връзката с другия е диференция специфика на феминистките теории на различието.

От всичко казано досега става ясно, че няма смисъл да се търси някаква предварително дадена и зададена и дори предзададена фундаментална женска природа; такава няма. Има смисъл обаче от друго: от въвеждане на уникалния женски опит като качествен елемент в жизнения процес, в културата и изкуството като особен **ценностен комплекс** и това може да става най-естествено в самия процес на съществуване, на битие с другия. Свободната релация „мъжко-женско“ означава несводимостта на двата субекта, но в своето единство и различие те са път към изграждане на един взаимно споделен свят. И на една „култура на смесеността“.

Двусубектната култура. Теоретическият феминизъм неслучайно достига до темата за културата. В своето развитие той фиксира едно след друго досадни препятствия и така открива, че редица актуално действащи културни системи са склонни да привилегирват съществуването само на един тип субект и то преди всичко на този на мъжа при пълното незачитане на жената като субект. Но тъй като според изходната позиция на феминизма никой от двата пола не е първи, никой не е по-съвършен от другия и всеки от тях притежава свои качества и предимства, то това означава, че между мъжа и жената има възможност за установяване на **отворена релация**, разкриваща нови възможности за развитие. Оттук и идеята за култивиране в живота на истинска релация между две различни и самостоятелни личности. Люс Иригаре открива, че тази истинска релация всъщност представлява форма на **двусубектна култура**: женският и мъжкият субект, благодарение на своето различие и другост, конструират един **споделен общ свят, в който всеки се отнася с толерантност и уважение към различността на другия**. Действително там, където двама души се отнасят един към друг като еднакво ценни настъпва истинска културна солидарност. Затова и Иригаре правилно смята, че в тези равностойности отношения между двата пола са заложени различни форми на култура,

модели на мислене и форми на креативност и те трябва да бъдат насочени за развитие в ясно определена посока: „ Ние трябва да практикуваме нова култура, в която отношението между субекти има по-голямо значение, отколкото отношението между субект и обект или между обекти, такъв, какъвто е най-широко разпространеният случай в доминираната от мъжкото западна култура“. Така културните съображения и механизми за развитие на феминизма са поставени много правилно преди използването на много по-ограничените политически или чисто социални механизми за равноправното свързване на двата пола.

Смятам, че тази идея за борба за нова култура е твърде съвременна и много нужна на феминизма и като теория, и като практика, доколкото двусубектната култура, изградена не върху вертикалната, а върху хоризонталната и винаги отворена релация вътре в двойката позволява на всеки да се ражда, досътворява и развива чрез другия, а не просто да го използва користоно в полза на своя егоистичен личен интерес. Но същевременно искам да отбележа, че двусубектната двойка е просто една начална клетка, само едно скромно и много често самотно начало, защото **всяка култура по същество е многосубектна** и в този смисъл тя е завършено явление, само когато образува поцялостна и ценностно определена **човешка общност**. „Културата, - пише испанският философ Хосе Ортега-и-Гасет, е това, което спасява от житейско коработрушение , това, което позволява на човек да живее, без животът му да е безсмислена трагедия или пълна разруха“. Затова трябва да уточним, че културното битие може да бъде и индивидуална човешка инициатива; културата може да започне и от отделния човек, и от двусубектната двойка, но оттук нататък тя трябва да има тенденцията да се разпространява – поне потенциално – до всички хора. Следователно културното състояние или **културното битие** не е просто и само състоянието на отделния човек, то е състоянието на определена общност от хора като такива. В случая тъкмо това допълнение липсва на феминистката философия: определена визия как от двусубектна новата култура може да се преобразува реално в по-голяма или по-малка **многосубектна ценностно определена човешка общност**. Културата винаги е нещо, което търси излаз, нещо, което се продуцира; културата трябва да се разбира в динамичен смисъл, а не като постигнато статично състояние.

Феминистките теории на различието са път към хуманизма. В разглежданата дисертация убедително се доказва, че отворената релация между жената и мъжа е открита възможност за траен културен диалог. Този диалог започва в своето начало с проявата не на слаба, а на силна **толерантност**, която означава признаване на готовност за взаимност с другия; така започва битието с другия, което се задълбочава с поемането на взаимна **отговорност** между двата субекта, която може да приеме и своята висша форма на чистата, неочакваща нищо в замяна **любов** („мъдрост на любовта“) или да достигне до лудостта на безусловното опрощаване, което, казва Дерида, може да се случи само между **личности**, но не и между **общности**. Следвайки този път, отношенията между мъжа и жената са способни да поемат множество ценности, изведени от уникалния мъжки и женски опит и да трансформират своето първоначално привличане в хармонично **съвместно съществуване**; но и това не е краят на развитието на техните отношения, защото, сблъсквайки се със социалната среда, те искат да разширят границите на своя успешен диалог и по този начин да покажат възможните основи за нов, друг социален порядък, основан не на двусубектната, а на многосубектната култура, на чисто **човешката солидарност**. Актуализира се опит за създаване на нов тип отговорност и за нов тип етика, която има предвид не само отделния човек, но и живота изобщо.

Така става ясно, че феминизмите на различието имат предвид и работят за изграждането на един съвременен образ на жената, с който тя участва чрез своя свободен, съзнателен избор в ситуацията на битие-с-другия, което битие определя по нов, нетрадиционен начин участието ѝ в общия жизнен процес. А свободната съзнателна дейност, възможността на жената сама да избира, да развива или да усъвършенства своето битие, е родовото отличие на човека, еднакво и за жената и за мъжа, истинска проява на тяхната обществена същност.

В заключение ще обобщя, че направеният от Таня Батулева философски анализ на съвременните феминистки теории на различието доказва, че, като изхождат от реабилитирането на женското начало, дори когато правят някои твърде утопични отклонения, те успяват да достигнат, в крайна сметка, до мащабни обобщения относно

отговорностите към съхраняването на истинската човечност в съвременното общество. Така феминизмът е и съвременна нова форма на стария хуманизъм.

Всичко казано дотук ми дава основание ясно да изразя своята **положителна оценка** за дисертацията „Особености на съвременните феминистки теории на различието“ и да **гласувам с „Да“** за присъждането на научната степен „Доктор на философските науки“ на Татяна Петрова Батулева.

София, 20. 07. 2018 г.

Автор на становището:

Проф. Иван Стефанов,

доктор на философските науки